

О. В. Негодченко, доктор юридичних наук, ректор Дніпропетровського гуманітарного університету
А. А. Хрідочкіна, здобувач кафедри кримінального права і кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Статтю присвячено соціально-демографічним аспектам кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють злочини проти інтелектуальної власності. Проаналізовано типові соціально-демографічні риси таких злочинців (вік, сімейний стан, рівень освіти, рід занять). Розкрито механізм детермінації злочинних проявів стосовно інтелектуальної власності. Обґрунтовано необхідність виділення в окрему групу злочинів проти інтелектуальної власності. Надано пропозиції з удосконалення діяльності суб'єктів щодо запобігання злочинам проти інтелектуальної власності.

Ключові слова: кримінологічна характеристика; злочини проти інтелектуальної власності; особа злочинця; структура особи злочинця; соціально-демографічні риси злочинців; запобігання злочинам.

Article is devoted to the socio-demographic aspects of criminological characteristics persons, who commit crimes against intellectual property. It is analyzed the typical features of such offenders (age, marital status, level of education, occupation). It is analyzed the mechanism of determination criminal acts against intellectual property. It is brought the necessity of allocating a separate category of crimes against intellectual property. In this article it is proposed measures to improve the activity of subjects, that prevent crimes against intellectual property.

Key words: criminological characteristic; crimes against intellectual property; identity of the offender; the structure personality of the criminal; the socio-demographic characteristics of offenders; crime prevention.

Постановка проблеми. Під час кримінологічного дослідження злочинів проти інтелектуальної власності принципового значення набуває кримінологічна характеристика осіб, що їх вчиняють. Особа злочинця у злочинах проти інтелектуальної власності виявляється складним інтегруючим поняттям, яке об'єднує і біологічні, і психологічні, і соціальні сторони сутності відповідної людини. Водночас особа злочинця стає продуктом і суб'єктом суспільних відносин. Більше того, основна і визначальна сторона особистості злочинця зводиться до її суспільної сутності. І зовсім не випадково більшість сучасних представників кримінологічної науки схилилась до висновку, що зміст і цілісність людини визначаються не стільки її вродженими природними даними, скільки соціальними якостями і властивостями. А вивчення осіб, що вчиняють злочини проти інтелектуальної власності, та виявлення типових для них кримінологічних рис – важливе кримінологічне завдання, виконання якого дозволить зрозуміти механізм детермінації подібних злочинних проявів, а в подальшому – сконкретизувати запобіжний вплив, зробивши його більш предметним. Тобто характеристика осіб, які вчиняють злочини проти інтелектуальної власності, виконує і практичне завдання, оскільки забезпечує суб'єкти протидії цій злочинності відповідними знаннями практичного характеру, адже її ґрунтовне вивчення і врахування дає змогу працівнику правоохоронного органу заздалегідь передбачити певну поведінку таких осіб і з урахуванням цього обрати правильні заходи та методи профілактичної діяльності.

© О. В. Негодченко, А. А. Хрідочкіна, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для характеристики особи, яка вчинила злочин проти інтелектуальної власності, важливе значення має аналіз її традиційних для кримінології складових елементів: соціально-демографічних, кримінально-правових і морально-психологічних. Водночас у дослідженні особи злочинця, який вчинив злочин проти інтелектуальної власності, велике значення має насамперед його соціально-демографічна характеристика, оскільки саме вона сприяє підвищенню якості організації запобігання цьому виду злочинів. Загальну концепцію особи злочинця розробляли відомі як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники (Ю. М. Антонян, Ю. Д. Блувштейн, В. В. Голіна, П. С. Дагель, І. М. Даньшин, А. І. Долгов, А. Ф. Зелінський, К. С. Ігошев, В. М. Кудрявцев, І. С. Ной, О. Б. Сахаров, В. Д. Філімонов та ін.). Вагомий внесок зазначених учених до методики дослідження осіб, що вчинили злочин, стосувався визначення їх певних біологічних, соціальних, демографічних, психологічних та інших рис і ознак, які у сукупності характеризують особу злочинця та створюють цілісну систему, всі елементи котрої тісно взаємопов'язані та повністю взаємозумовлені. Вивчення ж питань щодо особи злочинця у злочинах проти інтелектуальної власності – досить нова наукова проблема, якій нині у кримінології, на жаль, приділяється незначна увага, незважаючи на її безумовну актуальність.

Мета статті. Враховуючи актуальність і недостатню розробку проблеми соціально-демографічної характеристики особи злочинця у злочинах проти інтелектуальної власності, автори даної статті поставили собі за мету провести аналіз сучасних соціально-демографічних ознак осіб, здатних здійснювати злочинні посягання на інтелектуальну власність.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі та, на перший погляд, кримінологічного значення вони не мають, однак у своїй сукупності надають важливу інформацію, без якої не можна встановити повну кримінологічну характеристику особи злочинця. Важливість дослідження соціально-демографічної характеристики злочинця дозволяє виявити ті чинники, що сприяють формуванню у нього злочинної поведінки. А врахування поряд із зазначеними ознаками соціально-психологічних причин сприятиме виробленню ефективних заходів запобігання вчинення злочинів проти інтелектуальної власності. Соціально-демографічні риси осіб, що вчиняють злочини проти інтелектуальної власності, містять відомості про стать, вік, рівень освіти, вид діяльності, стаж роботи, сімейний стан, місце проживання та інші дані про соціальний статус цих осіб. Соціально-демографічна характеристика по суті є тією рамкою, що визначає контури морально-психологічного образу досліджуваної категорії осіб, проливає світло на їх соціальні зв'язки і найголовніше – на ставлення до соціальної дійсності, до інших людей та до самого себе [1, 120].

Аналіз статистичних даних та емпіричної бази дослідження дає підстави стверджувати, що стан, структура і динаміка злочинності у сфері інтелектуальної власності серед чоловіків і жінок неоднакові. Рівень жіночої злочинності відрізняється та змінюється залежно від виду вчинених злочинів, що підтверджують і результати проведеного нами вивчення особи, яка вчинила злочин проти інтелектуальної власності. Так, питома вага жінок, які вчинили злочини проти інтелектуальної власності, становить 11,2 %, водночас 88,8 % цих злочинів учиняють чоловіки. У цілому частка жінок стабільна і фактично наближується до загального рівня жіночої злочинності в Україні. Дослідження статевого складу осіб, які вчинили злочини проти інтелектуальної власності, виявило, що жінками вчиняється близько 80 % злочинів цього виду у складі групи. При цьому організаторами та співучасниками злочинів цієї групи, як правило, виступають близькі для них родичі (чоловік, брат тощо) [2, 281].

До соціально-демографічних ознак належить і вік злочинця. Вік, як відомо, є не лише біологічним, але й соціальним критерієм рівня розвитку людини. Здійснюючи перехід від одного вікового ступеня до наступного, людина постійно взаємодіє із соціальним середо-

вищем, отримуючи і поступово накопичуючи власний життєвий досвід [3, 54]. Вікова характеристика злочинців дозволяє зробити висновки про криміногенну активність різних вікових груп, про особливості поведінки людей різного віку, про специфіку вікового складу, оскільки вік, безсумнівно, впливає на поведінку людей, їхні потреби та життєві настанови, що пов'язано з особливостями кожного наступного етапу соціалізації людини, виконання нею тих або інших соціальних ролей. З віком змінюються соціальні функції особи, її звички, характер і форми реагування на конкретні ситуації [4, 68]. Згідно зі статистичними даними загальної злочинності, найбільш кримінальним вважається вік від 25 до 39 років, що пояснюється високою соціальною активністю людей саме у цьому віці. Вік виступає як конкретний результат і стадія соціально-психологічного розвитку будь-якої особистості. Кримінологічний інтерес до віку викликаний також здатністю відбивати етапи соціалізації, вікові зміни свідомості та діяльності осіб [5, 121–122].

Результати проведеного дослідження свідчать про різний рівень кримінальної активності осіб, що вчиняють злочини проти інтелектуальної власності, передбачені відповідними статтями КК України. Зокрема, на початковий етап молодіжного періоду (19–24 роки) припадає більше чверті засуджених осіб за злочини, пов'язані з порушенням права інтелектуальної власності, – 25,9 %. Цей віковий період є важливим етапом соціалізації молоді, формування її світогляду, вибору мікросередовища та отримання життєвого досвіду. Водночас у цей період перед особою відкриваються широкі можливості у навчанні та працевлаштуванні. Відносно високий рівень засуджених серед молоді пояснюється насамперед тим, що вони вчиняють найпоширеніші злочини проти інтелектуальної власності, найчастіше продаючи контрафактні диски для лазерних систем зчитування (переважно як реалізатори) або надаючи послуги з ремонту і налаштування персональних комп'ютерів і за додаткову плату поширюючи неліцензійне програмне забезпечення.

На наступні вікові періоди – 25–30 років, 31–35 років та 35–40 років – припадає найчисленніша (56,3 %) група осіб, що вчиняють злочини проти інтелектуальної власності (16,6 %, 20,7 % та 19,0 % відповідно). Характерна для цього періоду фаза соціалізації, яка полягає у закріпленні особи на ринку праці, створенні нею сім'ї, прагненні до фінансової незалежності, що зумовлює необхідність збільшення доходності кримінальної діяльності. Набутий особою життєвий досвід, знання та навички дозволяють брати участь у специфічному кримінальному “бізнесі” (продаж контрафактних дисків для лазерних систем зчитування чи продаж контрафактних товарів відомих виробників) або використовувати неліцензійне програмне забезпечення у власній підприємницькій діяльності. Ось чому на вікові періоди 30–35 та 35–40 років припадають найчисленніші групи осіб, що незаконно використовували торговельні марки, комерційні найменування, кваліфіковані позначення походження товару (30,6 %, 32,7 % та 36,7 % відповідно). Досвід підприємницької діяльності, усвідомлення високої доходності продажу підроблених товарів відомих виробників під виглядом оригінальних поглиблюють корисливу мотивацію цих осіб на вчинення злочинів проти інтелектуальної власності.

Після 40 років кримінальна активність осіб у сфері інтелектуальної власності значно зменшується і дорівнює 17,8 %, з яких найбільшу частку (68,7 %) становлять злочинці у віці від 40 до 50 років. При цьому доволі значний відсоток (20,4 %) становить кількість осіб, що вчиняють злочини, передбачені ст. 229 Кримінального кодексу України, віком від 41 до 45 років. Що стосується засуджених жінок, то майже вся їх кримінальна активність припадає на віковий проміжок від 31 до 45 років – близько 90 %.

Як бачимо, злочини проти інтелектуальної власності вчиняються особами різного віку, натомість середній вік злочинця дорівнює 30 років, хоча зафіксовано непоодинокі вчинення окремих злочинів цієї групи у значно старшому віці.

Важливе значення мають дані, що характеризують сімейну сферу осіб, які вчинили злочини проти інтелектуальної власності. Адже, як відомо, сім'я – це один із визначальних елементів мікросередовища, який формує особистість людини. У сучасному українському суспільстві постійно зростає розуміння тієї обставини, що зміцнення сімейних стосунків є одним із найважливіших факторів стабільності та сталого розвитку особистості, фізичного та духовного здоров'я нації. Особливо це стосується неповнолітніх, для яких сім'я – це природне середовище, де існують найсприятливіші умови для її належного розвитку та виховання [6, 33]. Сім'я розглядається багатьма фахівцями кримінологічної науки як важливий профілактичний захід, інакше кажучи, соціально адаптована сім'я зазвичай відіграє роль стримуючого чинника, який перешкоджає вчиненню злочину [7, 93]. Результати вивчення архівних кримінальних справ засвідчили, що більшість осіб, які вчиняють злочини проти інтелектуальної власності, неодружена та незаміжня (56,4 %), перебували у шлюбі – 38,5 % (щоправда, 27 % з них перебували у незареєстрованих шлюбних відносинах), а питома вага розлучених – 5,1 %. Серед осіб, що вчиняють злочини, пов'язані з порушенням засобів індивідуалізації товарів і послуг, відсоток набагато більший (61,7 %), ніж тих, хто у шлюбі не перебуває. Такий високий відсоток осіб, що перебувають у шлюбі, серед останніх пояснюється старшим віком. Водночас проблеми, які виникають під час сімейного виховання дітей, негативно впливають на формування здорового молодого покоління. Соціально-економічні труднощі, політичні кризи, атмосфера невизначеності та нестабільності, на які наразилося українське суспільство, негативно позначаються на спроможності сім'ї ефективно функціонувати, зумовлюють загострення багатьох сімейних проблем [8, 102]. У вивченні особи злочинця привертає увагу досить висока питома вага молодих чоловіків серед осіб, які вчиняють ті чи інші злочини. Так, у результаті вивчення архівних кримінальних справ щодо злочинів, пов'язаних із порушенням авторського права і суміжних прав, результатів анкетування працівників слідчих підрозділів, експертів, а також узагальнення статистичної звітності правоохоронних органів України, судової практики встановлено, що 82 % злочинів вчинили неодружені, з яких 17 % – розлучені. Очевидно, що несприятливі сімейні стосунки та скрутне матеріальне становище завжди і потенційно несуть у собі кримінальне навантаження та за певних умов сприяють учиненню злочинів.

Важливе значення для соціально-демографічної характеристики особи злочинця, який вчинив злочини проти інтелектуальної власності, має його освітній рівень. Ця ознака дозволяє простежити залежність злочинної поведінки від рівня освіти та інтелектуального розвитку особи, які водночас впливають на потреби та інтереси людини. Адже низький освітній рівень впливає на самосвідомість і погляди, а досить часто і на бажання особистості та форми їх реалізації. Відомо, що освітній рівень різних категорій злочинців неоднаковий і перебуває у певному взаємозв'язку з характером їх злочинних діянь. Результати проведеного дослідження засвідчують, що освітній рівень осіб, які вчинили злочини проти інтелектуальної власності, досить високий. Так, 23,2 % з них мали вищу освіту, 37,5 – середню спеціальну, 30,4 – середню загальну, а 8,9 % – неповну середню освіту. Це свідчить про те, що характер більшості злочинів цієї групи потребує певного рівня розвитку, освіти і серйозного усвідомлення наслідків власних злочинних дій. При цьому слід звернути увагу на те, що останнім часом кількість осіб, які не мають вищої освіти і вчиняють злочини проти інтелектуальної власності, зросла на 9 %.

Серед соціально-демографічних ознак потрібно також звернути увагу на професію і вид діяльності особи, яка вчинила злочин проти інтелектуальної власності. Соціальне становище особи значною мірою визначається її професійно-освітнім рівнем, завдяки якому можлива успішна конкуренція на ринку праці, кар'єрне та професійне зростання. Ступінь освіченості особи, рівень її культури, інтелектуального та естетичного розвитку суттєво зумовлюють багатство і зміст духовного життя людини, в тому числі рівень, на якому перебувають її основні потреби, інтереси та ідеали. Результати вивчення архівних кримінальних справ довели, що трохи більше половини засуджених за злочини проти інтелектуальної власності (51,4 %) не були офіційно

працевлаштовані та не провадили підприємницьку діяльність. Серед осіб, зайнятих суспільно-корисною працею, 21,5 % провадили підприємницьку діяльність, 13,6 – продавці та реалізатори, 5,6 – менеджери, 3,9 % осіб обіймали посаду директора. Абсолютна більшість осіб, що вчинили злочини, передбачені ст. 229 КК України, провадили приватну підприємницьку діяльність (51,0 %). Подібний результат пояснюється тим, що власну кримінальну діяльність з продажу контрафактного товару особи найчастіше маскують під законну підприємницьку діяльність.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити, що абсолютна більшість осіб (55–57 %), засуджених за вчинення цієї групи злочинів, працездатні, мають професію або навчалися на момент учинення злочину. Частка ж тих, хто на момент учинення злочинів проти інтелектуальної власності не працював, становила лише 11 %. За видом діяльності та посадовим становищем зазначені особи розподілилися так: директор – 11 %; заступник директора – 7; бухгалтер – 1,5; продавець – 21,5; службовець-технік – 5; приватний підприємець – 21; непрацюючий – 33 %. Як видно з наведених даних, значну частину осіб, притягнених до кримінальної відповідальності за злочини проти інтелектуальної власності, становлять продавці, приватні підприємці, непрацюючі (понад 75 %), що дозволяє обрати заходи запобігання таким злочинам. На момент розслідування кримінальної справи близько 80 % зазначених осіб не мали постійного місця роботи. Причому деякі з них поєднували навчання у вищих навчальних закладах з такого роду “роботою”. У більшості випадків “пірати” уклали договори на продаж аудіо-, відеопродукції та комп’ютерних компакт-дисків. Відповідаючи на запитання, чи знали вони, що продукція, яка реалізовувалася, контрафактна, 70 % заперечували цю обставину, решта ж вважали, що продаж зазначеної продукції не є кримінально караним діянням, а може потягти лише адміністративну відповідальність. 62 % – це місцеві жителі, які мали реєстрацію у тих містах України, де вони вчинювали злочини. Жителів сільської місцевості серед зазначених осіб майже не зустрічається. Це можна пояснити тим, що місцями збуту контрафактної продукції є торгові місця у міських населених пунктах, у переважній більшості випадків в обласних або районних центрах України. Здебільшого зазначені особи не перебувають на обліку у психоневрологічному та наркологічному диспансерах, більшість раніше не були судимі й учинили злочин вперше, хоча 7 % із них притягалися до кримінальної відповідальності [9, 431].

Результати проведеного нами статистичного аналізу свідчать, що серед осіб, які вчинили злочини проти інтелектуальної власності, 40,5 % вчинили їх у складі групи, з них у складі організованої групи або злочинної організації – 11, 8 %. Абсолютна ж більшість винних у вчиненні цієї групи злочинів учинила злочин самостійно. Цікаві дані щодо групового характеру злочинів проти інтелектуальної власності, також отримані в результаті проведеного нами опитування працівників правоохоронних органів. На питання, чи часто такі злочини вчиняються у співучасті, позитивно (так, часто і завжди) відповіли 123 респонденти (55,7 %), негативно – лише 46 осіб (20,8 %).

Проаналізувавши соціально-демографічні особливості особи злочинця, який учинив злочин проти інтелектуальної власності, не можна не звернути увагу на глибші суб’єктивні зміни у рівні та стані моральної і правової свідомості, а також мотивації злочинної поведінки. Слід визнати той факт, що у результаті реформування українського суспільства сталися якісні зрушення суспільної свідомості та суспільної психології, що відбилась на особливостях особи сучасного злочинця. Формування особи злочинця, який учинив злочин проти інтелектуальної власності, як відомо, відбувається в результаті як об’єктивного впливу того середовища, в якому він живе (характер, умови життя колективу, оточення, відносини між колективом і суспільством, між членами колективу тощо), так і цілеспрямованого виховання, що здійснюється різними державними та недержавними організаціями і сім’єю. Дослідження довело, що серед осіб, які вчинили злочини, швидкими темпами зростає кількість осіб з антисоціальною настановою, тобто тих, які свідомо обирають злочинну діяльність як ефективний засіб отримання бажаних матеріальних благ, як спосіб життя, тобто людей, для яких злочинна діяльність стає своєрідною діяльністю.

Це дає підстави стверджувати, що злочини вчиняються ними лише з метою отримання матеріальних благ. У цій ситуації слід говорити про корисливий мотив. А. Б. Сахаров уважав, що корисливі міркування проявляються лише у прагненні отримати незаконну матеріальну вигоду [10, 135]. Ставлення обвинуваченого до того, чи визнає він свою вину, чи розкаюється у вчиненому, є кримінологічно значущим показником морально-правової занедбаності таких осіб і дозволяє судити про ступінь їхньої антисуспільної спрямованості. Результати аналізу кримінальних справ свідчать, що у 45 % випадків особи визнають себе винними та розкаюються у вчиненому, 35 % – визнають свою вину частково, решта ж не визнають своєї вини або взагалі повністю заперечують свою причетність до злочину.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити певні висновки стосовно узагальненої соціально-демографічної характеристики осіб, що вчиняють злочини проти інтелектуальної власності. На наш погляд, можна виділити два типи досліджуваних осіб, які різняться за соціально-демографічними ознаками. Перший тип об'єднує осіб віком від 19 до 24 років, неодружених, із середньою або професійно-технічною освітою, що не навчаються та не працюють. Такі особи реалізують контрафактні диски для лазерних систем зчитування, що порушує авторське право і суміжні права. Що стосується другого типу, то це особи віком від 25 до 40 років, одружені, з вищою освітою, що провадять приватну підприємницьку діяльність. Такі особи більш схильні до вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним використанням торговельної марки, комерційного найменування та кваліфікованого позначення походження товару. Виділення типових соціально-демографічних рис дозволило окреслити коло осіб, найбільш схильних до вчинення злочинів проти інтелектуальної власності. Натомість, самі по собі соціально-демографічні ознаки характеризують особу злочинця у злочинах проти інтелектуальної власності достатньо формально. З іншого ж боку, саме ці дані, взяті у значному обсязі, характеризуються досить високим рівнем вірогідності та надають найякісніший у цьому плані матеріал для подальшої обробки у масштабах статистичного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Тазин И. И. Мотивационно-смысловая сфера личности преступника и ее значение в судебно-следственной практике : монография / И. И. Тазин ; под ред. Н. Т. Ведерникова. – М. : РАП, 2008. – 190 с.
2. Кравчук О. В. Особа злочинця у справах про порушення авторського права і суміжних прав / О. В. Кравчук // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 278–285.
3. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи / Шеремет А. П. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2005. – 208 с.
4. Пинкевич Т. В. Криминологическая характеристика и профилактика хищений в системе органов внутренних дел : дисс. ... канд. юрид. наук / Т. В. Пинкевич. – М., 1993. – 198 с.
5. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
6. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова. – К., 2006. – 186 с.
7. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / Сахаров А. Б. – М. : Юрид. лит., 1961. – 279 с.
8. Мартиненко О. Аналіз підходів до визначення духовної культури / О. Мартиненко // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 101–105.
9. Новіков О. В. Основні риси осіб, які вчиняють злочини у сфері інтелектуальної власності / О. В. Новіков // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 428–434.
10. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву / Сахаров А. Б. – М. : Госюриздат, 1956. – 210 с.